

Nowe nierówności edukacyjne na pograniczu polsko-ukraińskim

Wstęp

Wykształcenie od dawna było reglamentowane i stanowiło rzadkie dobro. Jest ono obok władzy, prestiżu, pieniędzy, jednym z głównych wymiarów nierówności społecznych oraz trwałym elementem systemu społecznego. Według Pitirima Sorokina edukacja jest najważniejszym kanałem ruchliwości społecznej¹. O jej ważkiej funkcji w określaniu szans życiowych świadczą ograniczenia nakładane przez władców. W Anglii w XIV wieku Ryszard II wydał dekret mający na celu zakaz umieszczania przez chłopów pańszczyźnianych dzieci w szkołach po to, aby nie mogły polepszyć swojej pozycji w świecie². W Europie, jak stwierdza Philippe Aries, od XVII wieku powstaje system dwustopniowego stanowego nauczania. Liceum i kolegium są dla mieszczan, szkoła podstawowa zaś – dla ludu³. Wraz z nadejściem społeczeństwa przemysłowego dochodzi do umasowienia szkolnictwa. Rozwijający się przemysł potrzebuje wykształconych kadr, które dostarcza szkoła. Punktem zwrotnym w historii młodzieży był rozpoczęty w połowie XX wieku proces demokratyzacji oświaty i towarzysząca mu ekspansja kształcenia, wzrost liczby osób podlegających skolaryzacji⁴.

Współcześnie dostępność wykształcenia elementarnego jest powszechna, podobnie jest z edukacją ponadgimnazjalną. Umasowieniu uległo szkolnictwo średnie i wyższe. Biorąc pod uwagę aktualne statystyki liczby studentów, można stwierdzić, że szkolnictwo wyższe ma charakter masowy⁵. Z takim zjawiskiem

¹ Por. P. Sorokin, *Ruchliwość społeczna*, Warszawa 2009.

² *Ibidem*, s. 167.

³ P. Aries, *Historia dzieciństwa*, Warszawa 2010, s. 230.

⁴ Por. D. Hildebrandt-Wypych, *Fenomen pokolenia młodzieży*, [w:] *Młodzież i sukces życiowy*, D. Hildebrandt-Wypych, K. Kabacińska (red.), Kraków 2010, s. 131.

⁵ Według Martina Trowa, o edukacji wyższej należy mówić, że ma charakter elitarny, jeżeli studiuje do 15% populacji, w przypadku odsetka studentów między 16–50% edukacja ma charakter masowy,

mamy do czynienia w Polsce i na Ukrainie. W roku akademickim 2012/2013 w Polsce funkcjonowały 453 szkoły wyższe, z czego 321 to uczelnie prywatne, 132 zaś – państwowe. Według danych z końca 2013 roku studiowało na nich 1 676 927 studentów, w tym 1,245 mln (73%) na uczelniach państwowych i 0,46 mln (27%) na – prywatnych. Na Ukrainie w roku akademickim 2010/2011 działały 854 uczelnie wyższe, w tym 689 państwowych i 165 prywatnych. Łączna liczba studentów wynosiła tam wówczas 2,17 mln. W roku 2007 około 15% wszystkich studentów uczęszczało do prywatnych szkół wyższych, większość pobierała nauki w uczelniach państwowych (85%)⁶. Ilustrację procesów umasowienia wykształcenia wyższego w obu krajach znajdziemy na wykresie 1. Dane te wskazują, że w obu państwach w ostatnich latach nastąpił wzrost współczynnika skolaryzacji netto o około 20 punktów procentowych⁷. W ostatnim czasie w Polsce współczynnik skolaryzacji zaczął minimalnie spadać, co może świadczyć o malejącej liczbie młodzieży studiującej⁸. Na Ukrainie trend rosnący nadal był widoczny. Uzyskany wynik kwalifikuje państwo do grupy tych z uniwersalnym dostępem do wyższego wykształcenia.

Z jednej strony szeroko otwarte „drzwi” do oświaty, a szczególnie do wyższej edukacji, mogą świadczyć o postępujących procesach egalitaryzacji i dawać pozytywne świadectwo reformom edukacyjnym realizowanym w Polsce i na Ukrainie. Z drugiej strony poddają one w wątpliwość jakość tejże edukacji i jej zdolności do selekcjonowania i lokowania jednostek zgodnie z zasadami merytokratycznymi.

Na fakt dewaluacji dyplomów na rynku pracy zwracał uwagę również Pierre Bourdieu, konstatując, że wykształcenie ulegało dewaluacji za każdym razem, gdy wzrost liczby osób mających tytuł szkolny był szybszy od wzrostu liczby stanowisk, do których te tytuły zapewniały dostęp⁹. Autor zauważył również, że wartość wykształcenia zmienia się wraz z wiekiem, pochodzeniem

powyżej zaś 50% – uniwersalny; zob. *Reflections on the Transition from Elite to Mass to Universal Access: Forms and Phases of Higher Education in Modern Societies since WWII*, <http://escholarship.org/uc/item/196p3s213> [pobrano 23.03.2014].

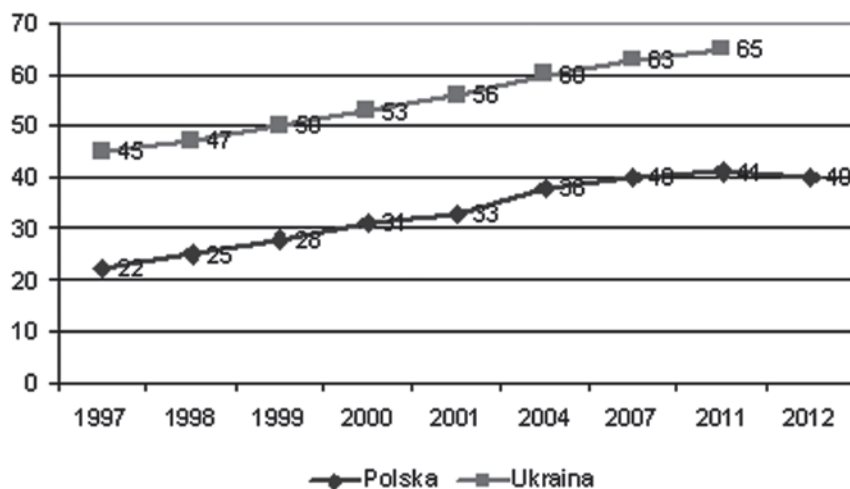
⁶ <http://fede.org.pl/zachwiana-rownowaga-system-szkolnictwa-wyzszego-w-polsce-i-na-ukrainie/> [pobrano 23.03.2014].

⁷ Skolaryzacja netto jest to relacja liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (w danej grupie wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 grudnia) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania; zob. http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-5064.htm [pobrano 12.03.2014].

⁸ Dane CBOS na temat aspiracji edukacyjnych młodzieży polskiej również wskazują na obniżanie się aspiracji edukacyjnych. W 2003 i 2008 roku 59% młodzieży polskiej odpowiedziało, że będzie studiować, w 2010 roku odsetek ten spadł zaś do 48%. Z kolei w 2003 i 2008 roku plany dalszej edukacji miało, odpowiednio, 81% i 76%, w roku 2013 zaś – 68%.

⁹ P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, Warszawa 2005, s. 172.

Wykres 1. Współczynnik skolaryzacji netto na poziomie wyższym w Polsce i Ukrainie

Źródło: *Szkolnictwo wyższe w Polsce*, raport MNiSW, Warszawa 2013, s. 5; S. Shchudlo, *Vysshcha osvita u poshuku iakosti: Quo vadis*, Kharkiv 2012, s. 137.

społecznym, geograficznym usytuowaniem, akcentem, nazwiskiem, odziedziczonym kapitałem. Większą wydajność czy stopę zwrotu z wykształcenia będą uzyskiwać członkowie klas dominujących. Kończą oni prestiżowe szkoły, są bardziej elastyczni w wyborze wykształcenia, szybciej rozpoznają potencjalne zawody zagrożone deklasacją i podążają w kierunku karier przyszłościowych¹⁰. Na podobne skutki umasowienia wyższej edukacji zwracał uwagę Ulrich Beck. Twierdził, że w Niemczech już w latach 70. system kształcenia utracił funkcję nadawania statusu społecznego. Jak pisał: „sam dyplom już nie wystarcza, aby zdobyć określoną pozycję zawodową, a tym samym dochody i poważanie”¹¹. Przede wszystkim umasowienie wyższej edukacji sprawia, że młodzi ludzie zaczynają konkurować o uzyskanie jak najlepszych kredencjałów. Dążą do tego, aby zdobyć przewagę konkurencyjną, studiując na prestiżowych kierunkach i uczelniach.

Reasumując, umasowienie edukacji wyższej w państwach Europy Zachodniej doprowadziło do dewaluacji dyplomów i wzrostu czynników statusowych

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka*, Warszawa 2002, s. 227.

w dystrybucji szans na rynku pracy i obniżeniu ryzyka zawodowej marginalizacji. Obecnie w Europie Wschodniej pojawiają się podobne zjawiska. Rosnąca liczba absolwentów uczelni wyższych, przy nikłym wzroście miejsc pracy w nowoczesnych gałęziach gospodarki, prowadzi do inflacji dyplomów i społecznej deklasacji ich posiadaczy pozbawionych kapitału kulturowego, społecznego, ekonomicznego. Umasowienie wyższej edukacji, a w konsekwencji inflacja wykształcenia, wywołuje obawy wśród klas średnich przed utratą statusu. Pojawiające się lęki przed deklasacją mają wpływ na podejmowane strategie edukacyjne, których głównym celem jest zwiększenie kapitału edukacyjnego dzieci. W ten sposób jednostki z wyższym statusem starają się zabezpieczyć swoje potomstwo przed naporem młodzieży wywodzącej się z klas niższych na studia wyższe i wysokie pozycje społeczne. Efektem tych działań są nowe nierówności edukacyjne polegające na inwestowaniu rodziców z wyższym statusem w zajęcia dodatkowe i korepetycje, które pozwolą na zdobycie przewagi edukacyjnej oraz dostęp do prestiżowych kierunków i uczelni wyższych.

Konceptualizacja problematyki badawczej

W socjologii, pedagogice nader dobrze znana jest kwestia nierówności edukacyjnych. Zwykło się je rozpatrywać w postaci wpływu pochodzenia społecznego na dwa progi selekcji (przejście z gimnazjum do szkoły ponadgimnazjalnej i przejście ze szkoły ponadgimnazjalnej do wyższej)¹². Nierówności edukacyjne można mierzyć, analizując związek pochodzenia społecznego z wejściem na różne tory wykształcenia. Zbigniew Sawiński nierówności edukacyjne ujmuje w kontekście związków między środowiskiem społecznym, w którym wychowała się jednostka, a uzyskanym wykształceniem¹³. W sensie węższym nierówności są określane jako wpływ przynależności klasowo-warstwowej i pozycji społecznej rodziców na osiągnięcia edukacyjne. Ostatni z paradygmatów jest bardzo wpływowy. W raporcie na temat stanu edukacji w Polsce, przygotowanym przez Instytut Badań Edukacyjnych, nierówności są operacjonalizowane przez pryzmat wpływu wykształcenia rodziców na szkolne osiągnięcia mierzone wynikami testów na koniec szóstej klasy w szkole podstawowej, w gimnazjum, na maturze¹⁴. W podobny sposób do

¹² Por. H. Domański, I. Tomescu-Dubrow, *Nierówności edukacyjne przed i po zmianie systemu*, [w:] *Zmiany stratyfikacji społecznej w Polsce*, H. Domański (red.), Warszawa 2008; Z. Sawiński, M. Stasińska, *Przemiany w oddziaływaniu czynników pochodzenia na dwóch progach selekcji międzyszkolnej*, „Zeszyt Zespołu Badań Socjologicznych nad Problemami Oświaty”, 1996, nr 42.

¹³ Z. Sawiński, *Nierówności edukacyjne w teoriach struktury społecznej*, „Studia Socjologiczne” 2009, nr 1, s. 89.

¹⁴ Por. *Raport o stanie edukacji 2010*, Warszawa 2011.

pomiaru nierówności podchodzi Ryszard Dolata, przyjmując, że pod pojęciem nierówności edukacyjnych należy rozumieć korelację między statusem przypisanym uczniu a jego osiągnięciami szkolnymi. Status ma być określany zawodem, wykształceniem, dochodem rodziców, osiągnięcia zaś – mierzone ocenami szkolnymi i testami zdobytego poziomu edukacji¹⁵.

Wszystkie wymienione ujęcia nierówności edukacyjnych nawiązują do relacji między strukturą społeczną a szansami edukacyjnymi. Opierają się one na założeniu, że na wyższych piętrach drabiny społecznej szanse edukacyjne będą większe, na niższych zaś – mniejsze. Model ten był stosowany przed nastąpieniem umasowienia edukacji i powstaniem wolnego rynku w zakresie tego typu usług. Pasował on do systemu, w którym miejsca w liceach i na studiach wyższych były towarem deficytowym, jak to się działo w okresie PRL, kiedy tylko 20% młodzieży uczęszczało do liceów, i to spośród tej zbiorowości rekrutowało się 4/5 kandydatów na studia, głównie pochodzenia inteligenckiego¹⁶.

Prezentowany wówczas paradygmat był adekwatnym narzędziem opisu rzeczywistości. Obecnie, 25 lat po wprowadzeniu kapitalizmu i demokracji, sytuacja w edukacji diametralnie się zmieniła. Każdy może studiować i uczyć się w liceum, miejsc na studiach jest więcej niż kandydatów, co Ryszard Borowicz nazwał efektem nasycenia czy też nawet przesycenia¹⁷. Negatywne skutki boomu edukacyjnego zauważył także Zbigniew Kwieciński, pisząc o efekcie szeroko otwartych drzwi obrotowych szkolnictwa wyższego (wchodzą młodzi ludzie z nadziejami – wychodzą już bez nich) oraz nazywając wysoką skolaryzację „skoliaryzacją” (marginalizujący efekt umasowienia studiów)¹⁸.

Zaprezentowane zjawiska podważają zasadność dotychczasowego podejścia do analiz nierówności w relacji status społeczny – osiągnięcia edukacyjne mierzonych zakończeniem edukacji bądź przejściem na kolejny szczebel.

Henryk Domański zwraca uwagę na fakt, że postępujący wzrost edukacji prowadzi do zastępowania „ilościowych” nierówności „jakościowymi”. W pewnym momencie pochodzenie społeczne przestaje różnicować szanse przechodzenia ze szkół średnich do wyższych, staje się natomiast wyznacznikiem dostępu do różnych rodzajów szkół z tego samego poziomu, klasyfikowanych jako „lepsze” i „gorsze”. Wyższą jakość miałyby mieć prywatne szkoły ponadgimnazjalne

¹⁵ R. Dolata, *Szkola – segregacja – nierówności*, Warszawa 2008, s. 15.

¹⁶ Por.: P. Długosz, M. Niezgoda, *Nierówności edukacyjne wśród młodzieży Małopolski i Podkarpacia*, Kraków 2010, s. 30; I. Bialecki, *Nierówności w dostępie do wykształcenia*, „Przegląd Socjologiczny” 1991, T. XXXIX.

¹⁷ R. Borowicz, *Kwestie społeczne: Trudne do rozwiązania czy nierozwiązywalne?*, Toruń 2008, s. 105.

¹⁸ Z. Kwieciński, *Pedagogie Postu*, Kraków 2012, s. 366.

i uczelnie państwowe, studia stacjonarne. Niższej jakości są szkoły średnie państwowe i uczelnie prywatne, studia niestacjonarne. Kategorie osób z wyższym statusem lokują dzieci w szkołach lepszych, zapewniających większe możliwości zrobienia kariery, a kategorie o niższym statusie – w szkołach „gorszych”¹⁹.

Nowe nierówności noszą też miano horyzontalnych. Wskazują, że w obrębie danej ścieżki edukacyjnej czy poziomu edukacji pojawiają się placówki niskiej i wysokiej jakości. Różnice obserwuje się w szkołach podstawowych, gimnazjach, szkołach ponadgimnazjalnych. Wskaźnikami tych różnic są osiągnięcia na egzaminach, liczby olimpijczyków, pozycje szkół w rankingach. Analogicznie jest w przypadku uczelni wyższych. Wskazane różnice między placówkami mierzy się miejscem w rankingach i, coraz częściej, karierami absolwentów tychże uczelni, zakładając, że lepsze kariery są wynikiem wyższej jakości edukacji²⁰.

Nowe nierówności można konceptualizować jako wpływ statusu społecznego rodziców na wybór placówek wysokiej jakości danego szczebla edukacyjnego. Uwzględnia się tu również dostęp do edukacji pozaszkolnej, która może zwiększyć szkolne osiągnięcia, umożliwiając dostanie się do placówek edukacyjnych wysokiej jakości.

Reasumując, nowe nierówności edukacyjne będą tu rozumiane jako wpływ statusu społecznego na udział w zajęciach pozaszkolnych, najczęściej płatne korepetycje. Zjawisko to występuje po obu stronach granicy polsko-ukraińskiej, ma więc charakter transgraniczny.

Wyniki badań

Do zebrania danych wykorzystano metodę sondażową. Badania zostały przeprowadzone w szkołach techniką ankiety audytoryjnej²¹. Dane zostały zebrane we wszystkich szkołach ponadgimnazjalnych w Drohobyczu, Przemyślu i okolicach na przełomie roku 2012/2013. Uzyskano razem 1301 ankiet: 717 w szkołach przemyskich oraz 584 w drohobyckich.

¹⁹ H. Domański, *Nowe ogniwa nierówności edukacyjnych w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 2010, nr 1, s. 8–10.

²⁰ Nie bierze się przy tym pod uwagę faktu, że o karierach decyduje kapitał kulturowy i społeczny, o czym pisali Pierre Bourdieu i Ulrich Beck. Zatem badanie losów absolwentów nie pokaże, czy wpływ na kariery miały cechy przypisane, to jest kapitał kulturowy i społeczny, czy jakość edukacji.

²¹ Zostały one zrealizowane przez pracowników i studentów Państwowej Wyższej Szkoły Wschodnioeuropejskiej w Przemyślu, Uniwersytetu Rzeszowskiego i przez pracowników Katedry Prawoznawstwa, Socjologii i Politologii Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu.

Głównym celem badań było porównanie młodzieży po obu stronach granicy polsko-ukraińskiej. Analizą objęto aspiracje życiowe, edukacyjne, zawodowe, ocenę funkcjonowania oświaty, czas wolny, kompetencje cyfrowe i korzystanie z korepetycji.

Prowadzone analizy mają dać odpowiedź na pytania:

- jaki procent maturzystów korzysta z korepetycji?;
- czy z korepetycji korzystają maturzyści pochodzący z rodzin z wyższym statusem społeczno-ekonomicznym?

Do pobierania korepetycji przyznało się 62% polskich maturzystów i 69% ukraińskich. Uzyskany wynik świadczy o masowym charakterze prywatnych lekcji. Z porównań z wcześniejszymi badaniami, zrealizowanymi na polskim pograniczu, wynika, że odsetek biorących korepetycje wzrósł: w 2008 roku brało je 50% ankietowanych, w 2009 roku – 44%, w 2011 roku – 52%²². Między pomiarem z 2011 roku a tym zrealizowanym dwa lata później liczba osób biorących korepetycje wzrosła więc o 10 punktów procentowych. Jak wynika z danych zebranych (we wcześniejszym okresie) przez Centrum Technologii Testów, na Ukrainie korepetycje pobierało 68% respondentów, którymi byli studenci I roku. Należy dodać, że z owych dodatkowych lekcji korzystało 77% studentów kierunków obleganych, gdzie trudniej się dostać (zarządzanie, ekonomia, prawo, języki obce, nauki polityczne, dziennikarstwo) i 53% z kierunków mniej popularnych (matematyka, fizyka, chemia, biologia)²³. Z badań zrealizowanych przez Świetlanę Szczudło wynika, że z korepetycji korzystało 41% w 2009 roku i 64% w 2012 roku²⁴. W Polsce wzrost popytu na korepetycje był spowodowany wprowadzeniem obowiązkowej matury z matematyki, na Ukrainie zaś wprowadzeniem w 2010 roku zewnętrznych egzaminów maturalnych²⁵.

Wyniki analiz pokazują, że korzystanie z korepetycji wśród maturzystów jest skorelowane ze statusem społecznym, kapitałem ekonomicznym i kulturowym, z wysokimi aspiracjami edukacyjnymi i wysoką lokatą edukacji w systemie wartości. Ponadto na korzystanie z korepetycji ma wpływ orientacja merytokracyjna, styl życia, wybór miejsca studiów, motywy studiów, aspiracje osiedleńcze i korzystanie z korepetycji na wcześniejszych progach edukacyjnych (w Polsce).

²² P. Długosz, *Korepetycje maturzystów pogranicza w latach 2008–2011*, „Kultura i Edukacja” 2012, nr 2, s. 94.

²³ E. Putkiewicz, *Korepetycje – szara strefa edukacji*, Warszawa 2005, s. 74–75.

²⁴ S. Shchudlo, *Vyshcha osvita u poshuku iakosti: Quo vadis*, Kharkiv 2012, s. 280.

²⁵ С. Щудло, П. Длугош, *Репетиторство в Україні та Польщі: погляд по обидва боки кордону* *Методологія, теорія та практика дослідження сучасного суспільства*, „Збірник наукових праць. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства”, 2013, Вип. 19, s. 427–432.

Tabela 1. Wyniki analizy korelacyjnej pobierania korepetycji z pozostałymi zmiennymi dla Polski i Ukrainy²⁶

Zmienne/ich wartości	Polska	Ukraina
typ szkoły	0,213	0,368
środowisko	0,145	0,294
płeć	–	0,180
status zawodowy ojca	0,125	0,318
wykształcenie ojca	0,292	0,282
indeks bogactwa ²⁷	0,230	0,234
indeks edukacji ²⁸	0,195	0,205
ocena sytuacji materialnej	0,212	0,218
liczba książek w domowej bibliotece	0,162	0,238
aspiracje edukacyjne	0,176	0,313
wyższe wykształcenie	0,285	0,236
posiadanie przyjaciół	0,112	
życie spokojne z dala od kłopotów dnia codziennego	–	–0,134
kontynuowanie nauki na studiach	0,179	0,177
uczyć się języków obcych	–	0,183
uczyć autoprezentacji, reklamy	–	0,161
pracować jako praktykant w firmach	–	0,176
zdobywać referencje	–	0,103
[szkoła oferuje] zagraniczne praktyki	–	0,119
[szkoła] ma dobrze zorganizowane praktyki	0,117	–
[szkoła] prowadzi współpracę z zagranicą	0,109	0,160
[szkoła] ma renomę i prestiż	0,126	–
dypłom uczelni pozwoli na karierę	0,177	–
interesuje mnie tematyka studiów	0,167	–
[szkoła oferuje] wysoki poziom nauczania	0,175	0,256
wybór prestiżowych kierunków	0,199	–
jest tam bardzo dobra kadra	–	0,124
styl ludyczny	0,179	–
styl bibliofilski	0,173	–
styl kulturalny	–	0,224

²⁶ Wszystkie wartości zostały uzyskane na poziomie istotności $\alpha \leq 0,05$. Dokładna prezentacja wartości zmiennych i ich wariancja oraz kierunek zostały opisane w tekście poniżej tabeli.

²⁷ Indeks tworzyło dziesięć dóbr trwałego użytku. Wartość indeksu lokowała się w przedziale od 0 do 10.

²⁸ W tym przypadku indeks tworzyły następujące przedmioty: własny pokój, własne biurko do nauki, komputer i stały dostęp do internetu.

styl proletariacki	–	–0,183
uczelnie lokalne	–	–0,131
uczelnie regionalne	–	0,166
uczelnie globalne	0,320	0,112
orientacja lokalna	–	–0,222
orientacja globalna	0,126	0,122
brał(a) korepetycje w szkole podstawowej	0,121	–
brał(a) korepetycje w gimnazjum	0,315	–
ocena poziomu wiedzy przekazywanej w szkole	–0,114	–

Źródło: badania własne.

Korzystanie z korepetycji, jak się wydaje, jest wpisane w ogólną strategię życiową respondentów. Jej głównym składnikiem jest merytokracja i orientacja na centrum. Młodzież aspirująca do wysokich pozycji społecznych ma w planie zdobycie dobrego wykształcenia na prestiżowych uczelniach. Pozwoli jej to na konkutowanie na globalnych rynkach pracy. W karierze ma oczywiście pomóc edukacja wysokiej jakości. Po obu stronach granicy występuje bardzo podobne zjawisko i mechanizmy te są prawie identyczne.

Wśród polskiej młodzieży na korzystanie z korepetycji wpływ miał typ szkoły ($r=0,213$), miejsce zamieszkania ($r=0,145$), status zawodowy ojca ($r=0,125$), wykształcenie ojca ($r=0,292$), liczba książek znajdujących się w domowej bibliotece ($r=0,162$). W przypadku liceów przemyskich częściej korepetycje pobierali uczniowie, których ojcowie zajmowali wyższe pozycje zawodowe, a także osoby z wyższym kapitałem kulturowym, którego wskaźnikiem było wykształcenie ojca i liczba posiadanych książek. Korzystanie z korepetycji było także związane z oceną sytuacji materialnej ($r=0,212$), indeksem bogactwa ($r=0,230$) i indeksem edukacji ($r=0,195$)²⁹. Im wyższy kapitał ekonomiczny i edukacyjny, tym częstsze korzystanie z korepetycji. Kolejnym czynnikiem mającym istotny związek z pobieraniem korepetycji był merytokratyczny system wartości. Na prywatne lekcje uczęszczali uczniowie, którzy w hierarchii celów życiowych wysoko lokowali wyższe wykształcenie ($r=0,285$). Drugim celem życiowym skorelowanym z korzystaniem z korepetycji było posiadanie przyjaciół ($r=0,112$).

Jeśli chodzi o postawy merytokratyczne, uwidoczniły się one w pytaniu o to, jaki jest najskuteczniejszy środek do zdobycia pracy po skończeniu nauki. Respondenci biorący korepetycje częściej wskazywali tu na kontynuowanie nauki

²⁹ Indeks bogactwa powstał w wyniku zsumowania wyposażenia gospodarstwa domowego w takie dobra, jak: zmywarka, telefon komórkowy, telewizor plazmowy lub LCD, komputer stacjonarny, laptop, działka rekreacyjna, domek letniskowy, samochód osobowy. Indeks edukacyjny składał się ze stałego dostępu do internetu, biurka do nauki, własnego pokoju.

na studiach. Orientacja proedukacyjna jest widocznym elementem strategii życiowej młodzieży biorącej korepetycje, przy czym ważnym czynnikiem widocznym w strategiach edukacyjnych maturzystów korzystających z korepetycji są studia wysokiej jakości. Na ten trop wskazują motywy dotyczące wyboru studiów i lokalizacja uczelni, jak również prestiż studiów. Przy wyborze wyższej uczelni respondenci pobierający korepetycje kierowali się następującymi kryteriami: ma dobrze zorganizowane praktyki i pozwala zdobyć doświadczenie zawodowe ($r=0,117$), prowadzi współpracę z zagranicą i umożliwia wyjazdy na staże i praktyki ($r=0,109$), uczelnia ma wysoką renomę i prestiż ($r=0,126$), dyplom uczelni pozwoli zrobić karierę zawodową ($r=0,177$), zainteresowanie tematyką studiów ($r=0,167$), ma wysoki poziom nauczania ($r=0,175$). Istotność statystyczna wskazanych motywów z korzystaniem z korepetycji świadczy o merytokracyjnych inklinacjach uczniów – biorą oni korepetycje, gdyż chcą dostać się do najlepszych uczelni wyższych. Studia mają być trampoliną do kariery i przygotowywać do zawodu zarówno teoretycznie, jak i praktycznie. Potwierdza to także kolejna obserwacja, z której wynika, że korzystanie z prywatnych lekcji jest skorelowane z wyborem prestiżowych kierunków (prawo, medycyna; $r=0,199$).

Uczniowie korzystający z korepetycji charakteryzują się także specyficznym stylem życia³⁰. Zaobserwowano korelację ze stylem ludycznym ($r=0,179$)³¹, co oznaczało, że prywatne lekcje częściej pobiera młodzież aktywnie spędzająca czas wolny w swoim towarzystwie. Korzystanie z korepetycji było także skorelowane ze stylem bibliofilskim ($r=0,173$)³². Uzyskana zależność wskazuje, że uczniowie korzystający z korepetycji nawet w czasie wolnym czytają, spędzają czas w bibliotekach, zdobywają wiedzę.

Respondenci korzystający z korepetycji chcieli uczyć się na uczelniach zlokalizowanych w dużych miastach poza Podkarpaciem ($r=0,320$), częściej też zamierzali po skończonej edukacji zamieszkać poza tym województwem ($r=0,126$). Zebrane dane pokazują również, że uczniowie niepewni swojej wiedzy na maturze częściej korzystali z korepetycji ($r=-0,114$). Korepetycje w klasie maturalnej brali

³⁰ Styl życia był mierzony skalą, która posiadała dwadzieścia sześć itemów. Skala była pięciopunktowa. Style życia zostały zidentyfikowane na podstawie wyników analizy czynnikowej zapisywanej jako zmienne metodą regresji. Tak przygotowane zmienne zostały poddane analizie korelacyjnej. Dokładne informacje na temat stylów życia można znaleźć w artykule: P. Długosz, *Czas wolny jako wskaźnik stylów życia młodzieży pogranicza polsko-ukraińskiego*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2014, nr 2 (w druku).

³¹ Na tę formę spędzania czasu wolnego składały się następujące czynności: chodzenie na koncerty muzyki młodzieżowej, uczęszczanie do pubu, restauracji, chodzenie do kina, chodzenie na prywatki.

³² W skład tego profilu wchodziło czytelnictwo książek, czytelnictwo gazet oraz dokształcanie się, edukacja.

też ci, którzy wcześniej korzystali z nich w szkole podstawowej ($r=0,121$) oraz gimnazjum ($r=0,315$). Oznacza to, że rodzice inwestują w edukację swoich dzieci także na wcześniejszych etapach edukacji.

Reasumując, korzystanie z korepetycji należy traktować jako wzmocnienie potencjału edukacyjnego uczniów. Tam, gdzie młodzież ma plany związane ze studiami na najlepszych uczelniach, z emigracją do metropolii, pojawiają się także korepetycje. W ten sposób klasy średnie starają się zapewnić swoim dzieciom przewagę edukacyjną i zabezpieczyć rodzinę przed deklasacją społeczną.

Wśród maturzystów ukraińskich zaobserwowano podobne zjawisko. Wpływ na korzystanie z korepetycji miał typ szkoły ($r=0,368$), miejsce zamieszkania ($r=0,294$) i płeć ($r=0,180$) – korepetycje częściej pobierały licealistki z Drohobycza. Kolejne obserwacje wskazują, że głównie brała je młodzież z wysokim statusem społecznym. Stwierdzono także występowanie korelacji ze statusem zawodowym ojca ($r=0,318$), wykształceniem ojca ($r=0,282$), indeksem bogactwa ($r=0,234$), indeksem edukacji ($r=0,205$), oceną sytuacji materialnej ($r=0,218$) i liczbą książek posiadanych w domu ($r=0,238$). Z korepetycji korzystały przede wszystkim dzieci ojców z wyższym wykształceniem zajmujących wysokie pozycje zawodowe. Rodziny te były dobrze wyposażone w dobra powszechnego użytku. Młodzież dysponowała także dostępem do internetu, biurka i własnego pokoju. Młodzi ludzie biorący korepetycje posiadali kapitał ekonomiczny i kapitał kulturowy, o czym świadczy wykształcenie ojca (kapitał zinstytucjonalizowany) i domowy księgozbiór (kapitał uprzedmiotowiony). Podobnie jak w Polsce, w przypadku respondentów z Drohobycza korzystanie z korepetycji było powiązane z orientacją merytokratyczną i wysoką wartością wykształcenia w hierarchii celów życiowych. Młodzież biorąca korepetycje posiadała wysokie aspiracje edukacyjne ($r=0,313$) i uznawała wyższe wykształcenie za życiowy priorytet ($r=0,236$). Wśród uczniów korzystających z korepetycji pojawiła się orientacja merytokratyczna. Uczniowie ci częściej twierdzili, że dobrą pracę można zdobyć dzięki dalszej wyższej edukacji ($r=0,177$), nauce języków obcych ($r=0,183$), nauce autoprezentacji i promocji ($r=0,161$), pracy w charakterze praktykanta w firmach ($r=0,176$), zdobywaniu referencji ($r=0,103$) i zagranicznym praktykom ($r=0,119$).

Zaobserwowane korelacje wskazują również, że respondenci biorący korepetycje przywiązują dużą wagę do formalnego wykształcenia oraz do aspektów praktycznych związanych z doświadczeniem. Przy budowie swojej strategii zawodowej wykorzystują formalne certyfikaty, a także doświadczenie zdobyte podczas praktyk i stażów. Wśród respondentów biorących korepetycje dominuje przekonanie, że studia mają być trampoliną do kariery, dlatego przy ich wyborze kierują się wysoką jakością placówek. Maturzyści korzystający z korepetycji częściej przy wyborze uczelni wyższej zwracali uwagę na takie kryteria,

jak: prowadzi współpracę z zagranicą ($r=0,160$), ma wysoki poziom nauczania ($r=0,256$), posiada bardzo dobrą kadre ($r=0,124$). Można by zatem rzec, że po to biorą korepetycje, by studiować na najlepszych uczelniach, które zwiększają szanse na zrobienie kariery za granicą.

Korepetycje były także pozytywnie skorelowane ze stylem życia zwanym kulturalnym ($r=0,224$). Częściej z korepetycji korzystali uczniowie chodzący na koncerty, do kina, grający na instrumentach i śpiewający. Ponownie można skonstatować, że pojawia się związek z kapitałem kulturowym, potwierdzeniem tej tezy jest zaś negatywna korelacja pobierania korepetycji z proletariackim stylem życia ($r=0,183$). Uczniowie spędzający czas wolny na pracy i czytaniu gazet – przy czym mowa tu o tabloidach – nie korzystali z dodatkowych lekcji, co może świadczyć o niskich aspiracjach edukacyjnych. Korzystanie z korepetycji było także związane z wyborem uczelni zlokalizowanej we Lwowie ($r=0,166$) oraz poza regionem przykarpackim ($r=0,112$). Korzystanie z korepetycji było negatywnie związane z wyborem studiów na lokalnej uczelni ($r=-0,131$). Oznacza to, że z korepetycji korzystali ci uczniowie, którzy chcieli studiować w najlepszych uczelniach znajdujących się poza Drohobyczem. Zaobserwowano również związek korepetycji z dążeniem do opuszczenia pogranicza i przeniesienia się do dużego miasta w kraju lub za granicą. Trajektorie osiedleńcze były związane z dodatkowymi lekcjami, na co wskazuje negatywna korelacja korzystania z korepetycji z chęcią zamieszkania na pograniczu ($r=-0,222$). Respondenci mający w swoich planach życiowych emigrację poza pogranicze chcą zwiększyć swoje zasoby wiedzy po to, aby dostać się na uczelnię we Lwowie lub innych dużych miastach, gdyż dyplom najlepszych szkół wyższych zwiększa szanse na rynku pracy. W szczególności może na tym zależeć młodzież dążącej do zrobienia karier w metropoliach. Edukacja, dodatkowe lekcje mają być środkiem prowadzącym do wysokich pozycji społecznych.

Podsumowując problem korepetycji wśród ukraińskich maturzystów, należy zauważyć, że działają tutaj identyczne mechanizmy jak w przypadku młodzieży polskiej – pobieranie korepetycji jest związane z wyborem odpowiedniej strategii edukacyjnej. Polega ona na wyborze dłuższej ścieżki edukacyjnej na renomowanych uczelniach, które dają szanse uzyskania wysokiej jakości wykształcenia. Wybór strategii proedukacyjnej jest warunkowany zasobami zgromadzonymi przez rodzinę. Największy udział w strategii proedukacyjnej ma kapitał kulturowy i kapitał ekonomiczny. Z jednej strony o korzystaniu z korepetycji decydują zgromadzone kapitały, z drugiej strony wpływ na to zjawisko mają cechy etosu klas średnich, gdzie wykształcenie stanowi najwyższą wartość i jest warunkiem *sine qua non* uzyskania wysokiej pozycji zawodowej i społecznej. Innymi słowy, korepetycje są środkiem mającym zwiększyć szanse edukacyjne, dzięki którym jednostka może z kolei uzyskać dostęp do prestiżu, pieniędzy, władzy. Prowadzone analizy

wskazują, że korepetycje są traktowane jako inwestycja w edukację, gdyż młodzież korzystająca z tych zajęć szykuje się do studiowania na renomowanych uczelniach i ma zamiar wyemigrować z pogranicza. Dodatkowe lekcje można potraktować jako budowanie przewagi edukacyjnej, dzięki której można będzie skuteczniej konkurować na globalnych rynkach pracy.

Zakończenie

Przeprowadzone analizy ukazały zasięg i mechanizmy zjawiska korepetycji na pograniczu polsko-ukraińskim. Funkcja korepetycji we współczesnym systemie społeczno-oświatowym ma charakter budowania przewagi edukacyjnej wśród młodzieży z klas średnich. Dodatkowe lekcje są inwestycją w kapitał ludzki dzieci. Wpisują się one w strategię obrony statusu rodziny przed deklasacją społeczną. Na podstawie badań można stwierdzić, że klasy średnie traktują edukację jako strategiczne pole, na którym „rozgrywa” się walka o przyszłe miejsce w strukturze społecznej. Dzięki posiadanym zasobom ekonomicznym i kulturowym klasy średnie zdobywają dominację nad klasami niższymi w przestrzeni edukacyjnej. Wolny rynek sprawił, że o szansach edukacyjnych w mniejszym stopniu decyduje polityka edukacyjna państwa, w większym zaś – rodzice i ich zasoby. Jeśli pojawia się napór młodzieży z niższym statusem na szkolnictwo ponadgimnazjalne i wyższe, wówczas klasy średnie stosują strategię zamykania i szukania przewagi edukacyjnej, wykorzystując do tego wszystkie możliwe zasoby³³: korepetycje, dobrą szkołę gimnazjalną, liceum i studia w najlepszej uczelni na prestiżowym kierunku. Tak mniej więcej przedstawia się scenariusz edukacji wśród klas średnich. Należy także pamiętać, że na peryferiach klasy średnie, chcąc obronić swój status przed deklasacją, muszą dużo inwestować w edukację dzieci, gdyż czeka je konkurencja na globalnym, nie zaś lokalnym rynku pracy. Korzystanie z korepetycji może więc być motywowane lękiem przed porażką na globalnym rynku pracy.

Zebrane dane pokazują brak różnic między młodzieżą po obu stronach granicy – zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie mechanizmy zwiększania przewagi edukacyjnej wśród klas średnich wypada podobnie. Jest to odpowiedź na umasowienie wyższej i średniej edukacji oraz niezamierzony efekt wprowadzenia reform edukacyjnych w obu krajach. Konsekwencją tych zmian są nowe nierówności edukacyjne przejawiane korzystaniem z korepetycji wśród dzieci klas średnich i zapewnienie im wyższych szans edukacyjnych i życiowych. Można również skonstatować, że konsekwencją tego zjawiska jest ucieczka wysokiej jakości

³³ S. Ball, *Class strategies and the educational market. The middle classes and social advantage*, London 2003.

„kapitału ludzkiego” poza pogranicze, co działa niekorzystnie na jego zdolność do rozwoju endogennego.

Abstract

New educational inequalities in the Polish-Ukrainian borderland

The paper presents research findings on new educational inequalities in the Polish-Ukrainian borderland. The survey was conducted on a sample of 1301 high school graduates in Przemyśl and Drohobych. The findings of the research show that more than a half of the respondents on both sides of the border take private lessons. These are taken by the students of higher social status, equipped with cultural and economic capital. The students are characterized by high educational aspirations, as they are going to apply for a prestigious university beyond the borderland and take up residence in metropolises in the future. By virtue of private lessons, the educational and life chances of middle-class youth increase. This phenomenon can be observed on both sides of the border.